

Façana de l'edifici de Pere IV, actual entrada del Museu Marítim de Barcelona

Les Drassanes Reials de Barcelona a la baixa edat mitjana

Antoni Riera i Melis
Universitat de Barcelona

1. Introducció

Un dels elements arquitectònics més característics de la façana marítima, de la *sky line*, de Barcelona són, sens dubte, les drassanes reials. Aquest vast edifici -seu del Museu Marítim- constitueix, per la seva qualitat estètica i arquitectònica, una de les principals creacions del gòtic civil català. Gairebé totes les principals ciutats marítimes europees es van dotar, durant la baixa edat mitjana, d'espais coberts on construir, reparar i aixoplugar les seves embarcacions; poques, emperò, els han conservat amb la cura i el respecte de la ciutat comtal. Dels arsenals medievals de Gènova, Venècia, Pisa, Palerm, València o Sevilla només en resten vestigis,¹ englobats o no per construccions posteriors. La solidesa i la funcionalitat de l'immoble barceloní, pel fet de permetre una reutilització continuada, n'han assegurat, en canvi, la pervivència i l'han preservat de reformes importants i de restauracions poc respectuoses.

Les drassanes reials no van ser, tanmateix, les úniques ni les primeres de

què va disposar la capital catalana. Durant l'alta edat mitjana, hom va construir una mestrança al costat de la porta de Regomir, més o menys entre els carrers actuals de la Fusteria, d'Avinyó, Ample i de la Mercè.² L'alça que va experimentar el tràfic marítim després de la conquesta de les Illes Balears i del País Valencià degué col·lapsar el funcionament d'aquestes arcaïques instal·lacions, per tal com, cap a mitjan segle XIII, s'inicia la construcció d'una drassana annexa, de costa el present Pla de Palau.³ Pocs anys abans, el 1243, Jaume I havia reservat un sector de l'arenys per al varament en sec dels vaixells⁴. La doble mestrança de Llevant devia consistir en un segment de la platja arranjat per a la construcció naval i sense immobles importants.

2. Els lents inicis de la construcció (1280-1378)

La viabilitat de l'expansió mercantil i territorial de la Corona d'Aragó a ultramar depenia, en gran part, de la capacitat de creixement de la flota. Durant la primera fase del regnat de Pere

Naus centrals de les Drassanes de Barcelona

el Gran, als pròdroms de la guerra de les Vespres Sicilianes (1282-1302), el gran conflicte internacional en el decurs del qual Catalunya emergirà com a potència naval de primer ordre, es comencen les obres, en el sector occidental de la platja, dintre de l'àrea acotada prèviament per Jaume I, d'unes noves drassanes, concebudes com un vast recinte rectangular, tancat excepte pel costat que donarà al mar⁵. Aquest edifici, de vastes dimensions i prolongada construcció, serà el resultat tant de l'auge comercial de Barcelona com de l'afany de protagonisme de la monarquia catalano-aragonesa en la Mediterrània.

Els treballs, a causa de l'envergadura del projecte, l'estretor dels recursos esmerçats per la hisenda reial i les calamitats naturals,⁶ avançaran, tanmateix, a un ritme molt lent. Alfons el Benigne, el 1328, havia consignat a les obres de cobertura de les drassanes les multes pagades pels reus de comerç il·licit en territori islàmic.⁷ Pere el Cerimoniós reforça, uns anys després, aquesta via inicial de finançament amb les sancions econòmiques imposades per tots els Consolats de Mar sotmesos a la seva jurisdicció.⁸ La participació preceptiva, des del 1352, tant del procurador i del batlle generals de Catalunya com del veguer, dels cònsols de mar i dels mostassaf de Barcelona⁹ no aconseguiran tampoc imprimir un ritme viu a les obres. Els dubtes del sobirà sobre la idoneïtat o la viabilitat de l'operació en curs esdevindran un altre entrebanc no gens menyspreable: per motius encara no ben esbrinats, entre els quals podria figurar el desig d'apropar-les a l'antic port comtal i a la mestrança vella, Pere el Cerimoniós resol, el 1373, traslladar les drassanes reials al Pla d'en Llull, al sector oriental de la ribera. Una decidida intervenció del consell municipal barceloní el farà desistir, emperò, del projecte.¹⁰ És probable que darrera el lliurament de diners efectuat, el 1376, pel sobirà al drassaner Bertran de Sala, per tal que reparés algunes portes i finestres,¹¹ hi hagi també una sol·licitut urgent del consistori.

3. La ràpida conclusió de les obres (1378-1387)

Malgrat que les drassanes noves pertanyen al rei, són els consellers -porta-

veus qualificats dels grans mercaders i dels armadors locals- els partidaris més decidits de la seva construcció. El 9 de juny de 1378, després de deplorar la lentitud amb què avançaven els treballs, ofereixen a Pere el Cerimoniós un pla d'acció conjunta, extensible a la recent creada Diputació del General, destinat a assegurar una ràpida conclusió de la mestrança. Els regidors, conscients dels danys que ocasionava a la flota barcelonina la manca d'un aixopluc adient, es comprometen a esmerçar, en el decurs del set anys següents, 10.000 florins en la cobertura i fortificació de l'immoble, amb l'única condició que el monarca n'hi invertís entretant altres 7.000 florins.¹² La teulada, tal com havia estat projectada a l'època de Pere el Gran, consistiria en un embigat de fusta damunt arcs de pedra. Els edils obtenen del sobirà, com a contrapartida de la seva important contribució econòmica, que la ciutat podrà tenir les seves galeres a cobert en la drassana.

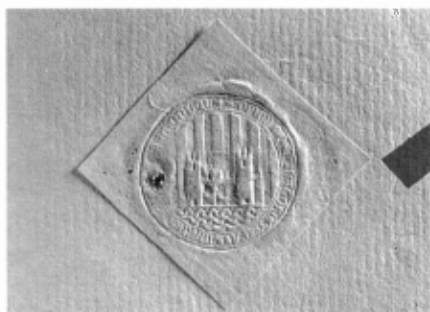
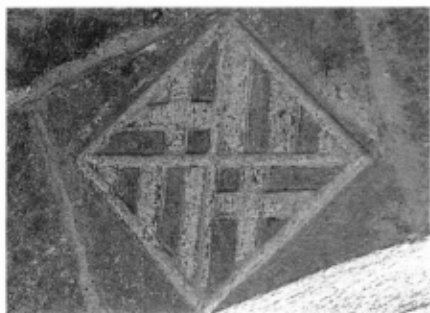
Encara que la Generalitat, per raons encara no ben conegudes, no es va adherir al pla d'acció conjunta, les obres, pel fet de disposar d'un canal de finançament menys espasmòdic, avançen, des del 1378, a bon ritme. Dirigeixen els treballs els mestres Arnau Ferrer, picapedrer, i Joan Jener, fuster. Pel febrer de 1383, les vuit crugies immediates al mar estaven ja ensostrades i es treballava en la cobertura de les vuit del costat de terra.¹³ Un vast espai obert, destinat a la construcció de galeres grosses, separava ambdós cossos de l'arsenal.¹⁴ Pere el Cerimoniós, que, incapaç d'aportar els 7000 florins convinguts, hi havia consignat les dues terceres parts dels ingressos fiscals produïts pel comerç legal amb Egipte,¹⁵ les multes imposades als defraudadors dels impostos «de porgar el blat» i «del pes de la farina»,¹⁶ i una part dels impostos pagats anualment per l'aljama dels jueus de Barcelona,¹⁷ aconseguirà veure acabades, al final del seu llarg regnat, les drassanes noves. El conjunt resultant presenta una planta gairebé rectangular, amb quatre torres als angles, de les quals dues ens han arribat gairebé intactes.

4. La primera ampliació (1390-145)

L'augment gradual del comerç exterior català, la necessitat de refermar

Sala Marquès de Comillas, ampliació de les naus medievals, construïda els s.XVII-XVIII

De dalt a baix, escuts que figuren als arcs i façana de les Drassanes de Barcelona, i segell del Conservador de les Drassanes en un document del s.XIV

periòdicament el control de Sardenya, mai del tot integrada, l'obligació de contenir un corsarisme i una pirateria en ascens, els projectes intervencionistes de la monarquia a ultramar i els conflictes que aquestes iniciatives provocaven arreu de la Mediterrània generen, al darrer quart del segle XIV, una demanda naval creixent a Barcelona, que no triga a superar la capacitat productiva de les drassanes. Joan I i el consell municipal de la ciutat comtal subscriuen, tot just conclós el període de vigència del primer, un segon concert per a finançar l'ampliació de la mestrança. L'objectiu del redreç era molt ambiciós: dotar l'arsenal de l'espai suficient per aixopugar, mitjançant una prolongació en sentit longitudinal de les naus ja existents, més de 30 galeres amb tots els seus accessoris. El sobirà renuncia en favor de les obres a la tercera part, que s'havia reservat el seu pare, dels drets que s'exigien a Barcelona als vaixells que es dediquen al tràfic legal amb els països islàmics. Hom reinstitueix un receptor de les esmentades rendes, que serà elegit pel comte-rei entre una terna de candidats presentada pels edils.¹⁸ Martí l'Humà ratificarà uns anys després, el 1408, els capítols acordats pel seu antecessor amb els consellers de Barcelona.¹⁹ Els treballs d'engrandiment, que implicaran algunes reformes importants de la part ja construïda, i la cobertura de l'espai obert central, es prolongaran fins a la segona dècada del segle XV. El resultat consistirà en un segon clos, de planta rectangular, juxtaposat al flanc septentrional del recinte l'incial. Les drassanes reials -les més àmplies de la Corona d'Aragó i unes de les principals de la Mediterrània occidental- consten, un cop acabades, de setze naus de 8,40 m d'amplada cada una, organitzades en dos cossos separats per una nau central de 13,15 m. d'ample. Tant els pilars i els arcs com els murs i les torres estan bastit en carreus de pedra de Montjuïc. Aquesta part gòtica, ben dissenyada i més ben construïda, s'ha conservat admirablement, ha resistit, sense esclèxes importants, les sotragades sísmiques i les agressions ambientals i humanes.

Als factors de desenvolupament del tràfic marítim abans esmentats es deuria també el fet que l'aixecament i la ulterior ampliació de les drassanes re-

ials no provoqués la clausura de la vella mestrança de llevant, la qual no tan sols continua activa sinó que, altrament, hom la dota, el 1387, d'un magatzem per a guardar-hi l'eixàrcia i els estris metàl·lics.²⁰ Hi tenim documentat, poc abans del 1400, l'avarament d'algunes naus.²¹

Tant Joan I com Martí l'Humà van acaronar la idea de bastir al costat de les drassanes un nou palau reial. Ambdós edificis delimitarien una gran plaça, oberta al mar, destinada a convertir-se en la principal porta d'accés a Barcelona. El model inspirador d'aquesta ambiciosa reordenació de la façana marítima seria probablement el *Palazzo Ducale* i la *Piazzetta di San Marco* de Venècia, encara en construcció. Les dificultats pressupostàries de la Corona i del consell municipal van avortar, tanmateix, el projecte.²² Martí l'Humà, el 1401, consigna, en un gest d'alt contingut simbòlic i propagandístic, a les obres del nou hospital de Barcelona una partida de pedra i de sorra adquirida per al palau.

5. Els annexos i les reutilitzacions moderns

Sembla que, el 1576, la Generalitat releva el consell de la ciutat en la tasca de conservació de la mestrança reial, que és objecte, ara, d'una segona ampliació. En els segles XVII i XVIII, hom va annexar algunes naus al conjunt gòtic, les actuals sales Capmany i Marquès de Comilles, per tal d'adaptar les drassanes a les noves necessitats de la marina de guerra. El vast edifici, cap al 1650, s'havia transformat en una caserna d'artilleria. Malgrat les diverses funcions que, al llarg dels temps, se li ha assignat, la mestrança reial no ha sofert alteracions importants i avui, recuperada per a la ciutat, constitueix el paradigma de les drassanes gòtiques i dels museus marítims

6. L'organització del personal de les drassanes

Al capdavant de la mestrança reial de Barcelona hi havia, des de la seva entrada en funcionament, el drassaner, càrrec instituït per Pere el Gran poc després de 1280.²³ Competia a aquest funcionari, de nomenament reial, la custòdia de l'edifici -on residia preceptivament- i dels vaixells, estris i mate-

rials que hi eren dipositats, d'ací que se'l conegués també amb els noms de guardià o custodi. El seu salari inicial, 1000 sous barcelonesos,²⁴ va ser reduït per Alfons el Benigne a 500,²⁵ nivell en que es va mantenir fins al 1378, quan Pere el Cerimoniós l'apujà a 800.²⁶ La comptabilitat de l'arsenal era portada, quan no se'n encarregava el drassaner, per un escrivà.²⁷ Mentre van durar les obres, la recaptació dels diners consignats a l'empresa pels poders públics i la direcció dels treballs van ser confiades a l'obrer.²⁸ No sabem si, un cop acabada la fàbrica, aquest càrrec va ser abolit i el drassaner va assumir el manteniment de l'immoble.

Per sota d'aquests oficials encarregats de la custòdia i de l'administració hi havia a les drassanes una munió de menestrals especialitzats, damunt dels quals requeien la construcció, el manteniment i la reparació dels vaixells. Els uns treballaven la fusta (els mestres d'aixa, els fuster de riberà, els serradors i els remolars) i els altres eren experts en el maneig de l'estopa i de la pega (els calafats). La coordinació d'aquest personal corresponia al mestre major, càrrec de designació reial, el salari del qual era, al 1385, de 18 lliures barcelonines a l'any²⁹.

7. Conclusions

Les drassanes reials de Barcelona són el resultat tant de l'auge comercial de la ciutat -i de la resta del Principat- al segle XIV com del paral·lel afany de protagonisme de la monarquia catalano-aragonesa en el context mediterrani. La major part dels recursos econòmics necessaris per a bastir l'extens edifici la va aportar, al darrer quart de la centúria, el consell municipal. Els successius sobirans, que arrossegaven de temps enllà un dèficit pressupostari crònic, només van poder consignar a les obres algunes de les seves rendes ordinàries. La intervenció de la Diputació del General, si més no durant la Baixa Edat Mitjana, va ser nul·la.

Els treballs, que s'iniciaren cap al 1280, arran dels preparatius de la guerra de Sicília, van avançar molt lentament durant la primera meitat del segle XIV. L'estrenyiment de la col·laboració entre la corona i el consistori permetrà, des del 1378, imprimir un ritme accelerat al treball.

Les drassanes, tot just acabades, ja es revelen insuficients per a atendre les necessitats de la flota comercial i militar catalana. Joan I i Martí l'Humà subscriuen sengles concerts amb el consell de Barcelona, per tal de finançar-ne l'ampliació.

La direcció de les obres va ser confiada pel sobirà a l'obrer. La custòdia de les instal·lacions, vaixells, estris i materials incumbia, en canvi, al drassaner. La coordinació dels nombrosos menestrals que treballaven en les drassanes corresponia al mestre major d'aixa. Tots aquests càrrecs eren de nomenament reial.

La viabilitat de l'expansió mercantil i territorial de la Corona d'Aragó a ultramar depenia, en gran part, de la capacitat de creixement de la flota. Durant la primera fase del regnat de Pere el Gran, als pròdroms de la guerra de les Vespres Sicilianes (1282-1302), el gran conflicte internacional en el decurs del qual Catalunya emergirà com a potència naval de primer ordre, es comencen les obres, en el sector occidental de la platja, dintre de l'àrea acotada prèviament per Jaume I, d'unes La viabilitat de l'expansió mercantil i territorial de la Corona d'Aragó a ultramar depenia, en gran part, de la capacitat de creixement de la flota. Durant la primera fase del regnat de Pere el Gran, als pròdroms de la guerra de les Vespres Sicilianes (1282-1302), el gran conflicte internacional en el decurs del qual Catalunya emergirà com a potència naval de primer ordre, es comencen les obres, en el sector occidental de la platja, dintre de l'àrea acotada prèviament per Jaume I.

Notes

¹ Com es desprèn del conjunt d'articles reunits a l'obra col·lectiva *Arsenali e città nell'Occidente europeo*, a cura di E. Concina, Roma, La Nuova Italia Scientifica, 1987.

² CARRERAS CANDI, F.: «La ciutat de Barcelona», *Geografia General de Catalunya*, III, Barcelona, A. Martín, s.a., pp. 367-368.

³ ALEMANY, J.: *El port de Barcelona. Història i actualitat*, Barcelona, Port Autònom, 1984, p. 43.

⁴ Institut Municipal d'Història de Barcelona (en endavant IMHB), Llibre Vert, I, fol. 217 r.; ed. HUICI, A.: *Colección diplomática de Jaime I*, I,

Valencia, La Voz de Valencia, 1916, doc. CCLX, pp. 372-373.

⁵ CARRERAS CANDI, F.: «La ciutat de Barcelona», p. 611; *Les dreçanes barcelonines. Sos inventaris y restauració*, Barcelona, Taber, 1928, pp. 8-9. FLORENSA, A.: «Las atarazanas de Barcelona», *Revista Nacional de Arquitectura*, XIII-142 (Madrid, 1953), pp. 15-17. MUTGE, J.: «Les drassanes de Barcelona en temps d'Alfons el Benigne i de Pere el Cerimoniós», *II Congrés d'Història del Pla de Barcelona*, I, Barcelona, Ajuntament, 1989, p. 303.

⁶ Els portals de les drassanes van ser malmesos, al novembre de 1302, i enderrocats, a l'octubre de 1313 i al febrer de 1320, per tempestes de mar i vent [Arxiu de la Corona d'Aragó (en endavant ACA), Cancelleria (des d'ara C), reg. 498, fols. 158 r.-160 r.; cit. MUTGE, J.: «Les drassanes de Barcelona», p. 314].

⁷ BOFARULL, F. de: «Antigua marina catalana», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VII (Barcelona, 1901), doc. 13, pp. 80-81. A. GARCIA, *Història de la marina catalana*, Barcelona, Aedos, 1977, p. 80. MUTGE, J.: «Les drassanes de Barcelona», p. 304.

⁸ GARCIA, A.: *Història de la marina catalana*, p. 80.

⁹ ACA, C, reg. 1321, fols. 51 r.-52 r.; cit. MUTGE, J.: «Les drassanes de Barcelona», p. 305 nota 8.

¹⁰ CARRERAS CANDI, F.: *Les dreçanes barcelonines*, p. 9. FLORENSA, A.: «Las atarazanas de Barcelona», p. 17.

¹¹ ACA, C, reg. 1546, fol. 59 r.; cit. MUTGE, J.: «Les drassanes de Barcelona», p. 305, nota 9.

¹² IMHB, Llibre vert, II, fols. 30 v.-35 r.; ed. C. Batlle a A. DE CAPMANY, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, II-1, Barcelona, Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación, 1963, doc. 209, pp. 309-313.

¹³ ACA, C, reg. 1546, fols. 72 r.-73 v.; ed. C. Batlle a A. DE CAPMANY, *Memorias históricas de Barcelona*, II-1, doc. 225, p. 332.

¹⁴ Les dimensions del qual va ser establerta pel propi monarca: «de la longuesa de la popa de les galeas qui són tirades en l'andana jussana fins a la proha de les galeas qui seran en l'andana subirana, hajam determenat e vullam que la dita plaça haja de lonch tot lo larch d'una galea e queucom més, per tal que, si allí volien fer fer galeas, que.s pogués fer» [ACA, C, reg. 1276, fol. 171; ed. J.M. MADURELL, «Pere el Cerimoniós i les obres públiques», *Analecta Sacra*

Tarraconensia, XI (Barcelona, 1935), doc. 12, pp. 388-389].

¹⁵ F. CARRERAS CANDI, «La ciutat de Barcelona», p. 612. J. MUTGE, «Les drassanes de Barcelona», p. 306.

¹⁶ ACA, C, reg. 1546, fols. 75 v.-76 r.; cit. J. MUTGE, «Les drassanes de Barcelona», p. 308, nota 31.

¹⁷ 400 sous exactament, que s'haurien de fer efectius per Nadal [ACA, C, reg. 1546, fols. 80 v.-81 r.; cit. J. MUTGE, «Les drassanes de Barcelona», p. 308, nota 32].

¹⁸ IMHB, Llibre Vert, II, fols. 61 v.-67 v.; ed. C. Batlle a CAPMANY, A. de: *Memorias históricas de Barcelona*, II-1, doc. 237, pp. 347-348.

¹⁹ ACA, C, Ciutat de Barcelona, perg. 74; regst. ARAGO, A.; COSTA, M.; UDINA, F.: «Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona», *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, XLIII, Barcelona, 1971, p. 216.

²⁰ CARRERAS CANDI, F.: *Les dreçanes barcelonines*, p. 11.

²¹ *Manual de Novells Ardits vulgarment apellat Dietari de l'antic Consell barceloní*, I, Barcelona, Henrich y Cia., 1892, pp. 26 i 27.

²² ADROER, A.M.: «Un palau reial frustrat», *II Congrés d'Història del Pla de Barcelona*, II, Barcelona, Ajuntament, 1990, pp.

²³ El primer nomenament que ens ha arribat, el de Bartomeu Roullent, va ser expedit el 4 de setembre de 1285 [ACA, C, reg. 58, fol. 108 v.; ed. BOFARULL, F. de: «Antigua marina catalana», doc. 12, pp. 79-80].

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ ACA, C, reg. 507, fols. 181 v.-182 r.; cit. MUTGE, J.: «Les drassanes de Barcelona», p. 313].

²⁶ ACA, C, reg. 1546, fols. 59 v.-60 r.

²⁷ Com Jaume de Sant Celoni, nomenat per Alfons el Benigne, el 16 d'agost de 1229 [ACA, C, reg. 505, fol. 204 v.; cit. MUTGE, J.: «Les drassanes de Barcelona», p. 311, nota 54].

²⁸ Les atribucions del qual apareixen detalladament enumerades al nomenament de Guillem de Cases, efectuat per Pere el Cerimoniós el 26 de febrer de 1352 [ACA, C, reg. 1321, fols 50 v.-51 r.]

²⁹ ACA, C, reg. 1546, fol. 77 v.-78 r.